

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

РАДОМСЬКИЙ ІВАН СЕРГІЙОВИЧ

УДК 903.2'13(282.247.314-197.4)"636"

**КРЕМ'ЯНА ІНДУСТРІЯ ТРИПЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЕТАПУ
ВІ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОСЕЛЕННЯ
ОЖЕВЕ-ОСТРІВ)**

Історичні науки – 07.00.04 - археологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка..

Науковий керівник кандидат історичних наук,
доцент
Рижов Сергій Миколайович
Київський національний університет
ім. Т. Шевченка
доцент кафедри археології та
музеєзнавства

Офіційні опоненти доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Відейко Михайло Юрійович
Київський університет ім. Б. Грінченка,
завідувач Науково-дослідної
лабораторії археології

кандидат історичних наук, доцент
Кіосак Дмитро Володимирвич
Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова,
доцент кафедри археології
та етнології України

Захист відбудеться « 3 » квітня 2019 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.234.01 за адресою: 04210, Україна, м. Київ, проспект Героїв Сталінграда, 12

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту археології НАН України (04210, Україна, м. Київ, проспект Героїв Сталінграда, 12).

Автореферат розісланий « __ » _____ 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

О.Є. Фіалко

ЗАГАЛЬНА ХАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кукутень-Трипільська культурно-історична спільність належить до широкого кола ранньоземлеробських культур Балкано-Карпатського регіону епохи енеоліту. В історії існування даної спільноти вчені виділяють три великих періоди – ранній (А), середній (VI, VI-VII, VII) та пізній (СІ, СІІ). В басейні Дністра, переважно у середній його течії, знаходяться поселення трипільського часу усіх періодів існування культури. Вивчення трипільських пам'яток (зокрема і періоду VI – 4600 – 4200 рр. до н.е.) у Середньому Подністров'ї почалось ще в середині ХІХ ст. За цей час було отримано значний обсяг матеріалів із численними колекціями крем'яних виробів. Однак основну увагу дослідники зосереджували на вивченні кераміки із її розмаїттям форм та орнаменталії, а також пластиці й домобудівництві, що яскраво відбивають мозаїку розселення локальних груп первісної людності. Крем'яні ж артефакти не так динамічно впливають на зміни у суспільстві як, наприклад, орнаментальні схеми. Попри інтерес дослідників до цієї категорії матеріалів (особливо в другій половині ХХ ст.) та їх значний обсяг накопчений за тривалий час досліджень, основні колекції лишаються неопрацьованими та не введеними до наукового обігу. Тому, багато з піднятих вченими питань минулих десятиліть лишаються нерозв'язаними. Наприклад, залишається відкритим питання про техніко-типологічні ознаки крем'яного інвентарю для кожного етапу існування культури, хоча певні розробки в цьому напрямку і проводились [Рудинський 1927, 1930; Гамченко 1926; Бибиков 1953; Збенович 1989; Шидловський, Слесарев 2015; Пічкур 2008; Кіусак 2016]. При чому, якщо пам'ятки Трипілля А, VII та пізнього Трипілля гарно досліджені та описані, інколи із кременевими комплексами, то період VI, для цього регіону (окрім Поливанового Яру) залишається білою плямою на археологічній мапі. В першу чергу, це пов'язано із тим, що більшість з місцезнаходжень відомі виключно завдяки розвідкам. Стаціонарні дослідження проводились лише на декількох пам'ятках. Одним з таких стало нещодавно відкрите поселення Ожеве-Острів, де виявлено значну за обсягом колекцію крем'яних артефактів. Нагальною є необхідність культурно-історичної інтерпретації комплексів поселень трипільської культури етапу VI Середнього Подністров'я на широкому тлі Балкано-Карпатського регіону. Актуальність дослідження зумовлена і відсутністю системного аналізу крем'яних комплексів поселень періоду Трипілля VI у Середньому Подністров'ї.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертаційне дослідження змістовно пов'язане з колективними відомчими плановими темами відділу археології доби енеоліту-бронзового віку Інституту археології НАН України «Матеріальна культура населення України в енеоліті – бронзовому віці», державний реєстраційний № 0112U00023 та «Культурогенез енеоліту – бронзової доби на теренах України», державний реєстраційний № 0116U006927.

Мета роботи полягає у введенні у науковий обіг крем'яних матеріалів поселення Ожеве-Острів, їх аналіз та порівняння із кременевими комплексами Трипілля Ві пам'яток Середнього Подністров'я. Визначення специфіки та закономірностей розвитку кременеобробки як джерела для вивчення культурних та економічних процесів кукутень-трипільського населення.

Відповідно до мети визначено наступні **завдання**:

1) з'ясувати стан наукової розробки проблеми, дати загальну характеристику досліджуваним пам'яткам, дослідити підходи у вивченні кременеобробки з трипільських поселень;

2) провести аналіз даних щодо кременеобробки з поселення Ожеве-Острів використовуючи планіграфічний, технологічний та типолого-статистичний підходи;

3) схарактеризувати техніко-типологічні особливості кременеобробки з інших поселень періоду Ві в цьому регіоні та порівняти результати досліджень із висновками отриманими в процесі опрацювання колекції артефактів з поселення Ожеве-Острів;

4) прослідкувати розвиток кременеобробки в регіоні та визначити місце давнього виробництва у соціально-економічному вимірі давнього населення.

Об'єктом є колекції крем'яних виробів з пам'яток етапу Ві (загальною кількістю 10825 од.), добуті в ході археологічних досліджень в регіоні Середнього Подністров'я, польова документація та публікації щодо досліджень поселень.

Предметом дослідження є техніко-типологічні та статистичні особливості комплексів артефактів поселень періоду Ві території Середнього Подністров'я.

Методологічною основою є принципи історизму, системності аналізу і науковій об'єктивності через використання порівняльного, типологічного, технологічного, статистичного, планіграфічного методів.

Наукова новизна роботи. В практичному плані автором вводиться у науковий обіг низка археологічних матеріалів, як нових, так і давно відомих трипільських пам'яток України, що ще не отримали висвітлення у наукових публікаціях. В теоретичному плані проведено визначення специфіки крем'яних комплексів трипільських пам'яток етапу Ві. Розкривається генеза та розвиток технологічних принципів в даний період.

Географічні межі дослідження у вузькому розумінні охоплюють територію Середнього Подністров'я. Традиційно, басейн річки Дністер прийнято поділяти на три частини: верхній, середній і нижній. В основу поділу часто вкладаються різні принципи. Ми користуємось запропонованим М.М. Цепендою басейновим принципом визначення меж Середнього Подністров'я, куди входять ліві допливи Дністра – Золота Липа-Караєць, та праві – Тлумач-Сокирянка. У широкому розумінні, дослідження включає частину історико-географічного регіону Східної Європи – території сучасних країн Молдови, Румунії, Болгарії, населення давніх культур яких контактували з трипільською на Дністрі.

У широкому розумінні, дослідження включає частину історико-географічного регіону Південно-Східної Європи – території сучасних країн Молдови, Румунії, Болгарії, населення давніх культур яких контактували з трипільською на Дністрі.

Хронологічні межі дослідження визначаються хронологічною періодизацією комплексів Трипільської культури в межах періодів Трипілля А – Трипілля ВІ – Трипілля ВІ-ВІІ.

Джерельна база. В основу роботи лягла колекція крем'яних артефактів поселення Ожеве-Острів, загальною кількістю 10102 од.. Наразі матеріали зберігаються у наукових фондах Державного історико-культурного заповідника «Трипільська культура». Для характеристики періоду також використані матеріали отримані в ході стаціонарних досліджень та розвідкових робіт з поселень Озаринці ур. Попів Город (187 од.), Городниця-Городище (107 од.), Патринці (55 од.), Нижній Олчедаєв (7 од.), Василівка (226 од.), Кадіївці (53 од.), Гринчуки (13 од.). Як допоміжні використані матеріали з поселень періодів Трипілля А – Бернашівка, Окопи, Кормань, Лука-Врублівецька та Трипілля ВІ-ВІІ – Солончени ІІ. Колекції зберігаються у наукових фондах Інституту археології НАН України, Національного музею історії України, Львівського історичного музею, Археологічному музеї інституту археології НАН України та у Державному історико-культурному заповіднику «Трипільська культура».

Практичне значення роботи. Отримані результати можуть бути використані у науково-практичній роботі для порівняльного аналізу при дослідженні нових пам'яток трипільської культури, для підготовки узагальнюючих робіт по вивченню енеоліту території Подністров'я зокрема та Південно-Східної Європи загалом. Основні висновки знайдуть використання у навчальних курсах з археології, в експозиційній роботі музеїв та у краєзнавчій роботі для більш детального вивчення локальних особливостей трипільської культури в різних регіонах Південно-Східної Європи.

Особистий внесок здобувача. Автор з 2013 по 2015 р., у складі Дністровської комплексної експедиції під керівництвом Д.К. Черновола, брав участь у дослідженнях поселень Ожеве-Острів та Бернашівка І. У спільній статті із Д.К. Черноволом автором представлена характеристика біфасіальних вістер з поселення Ожеве-Острів. У спільній роботі з О.О. Якубенко автору належить опис комплексу крем'яних виробів поселення Озаринці. У спільних із П.С. Шидловським доповідях та тезах доповідей, автором дана загальна характеристика кременеобробки періоду ВІ.

Апробація результатів досліджень проводилась у вигляді доповідей на міжнародних, загальноукраїнських, регіональних та студентських конференціях в Україні: в Києві (2013 – 2017 рр.), Каневі (2017 р.), Кам'янець-Подільському (2016, 2017 р.); в Польщі: Жешуві (2016 р.), Любліні (2017 р.); Македонії: Охрид (2016 р.). Також здійснено спільну із П.С. Шидловським презентацію в Інституті археології Бернського університету (м. Берн, Швейцарія, 2017 р.).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 17 статей, частина із них у співавторстві. З них 4 – у фахових наукових виданнях,

затверджених ДАК України та 1 – у спеціалізованому науковому журналі за кордоном. Здійснено 12 додаткових публікацій в інших наукових виданнях, збірках, матеріалах конференцій та тезах доповідей.

Обсяг та структура роботи. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків (196 стор.), списку використаних джерел та літератури (218 позицій). Додатки розділені на три блоки: 6 типолого-статистичних таблиць, 23 графіки, 100 ілюстрацій. Загальний обсяг роботи 336 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

ВСТУП

У **вступі** подано загальну характеристику теми дослідження, визначено її актуальність і наукову новизну, мету та завдання, об'єкт та предмет дослідження, методи дослідження та стан джерелознавчої бази. Окреслено територіальні та хронологічні межі роботи, визначено практичне значення роботи. Подано інформацію про особистий внесок автора, про проведену апробацію результатів і структуру рукопису.

РОЗДІЛ 1

ПАМ'ЯТКИ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІСТРОВ'І ТА ПРОБЛЕМИ КРЕМЕНЕОБРОКИ В ІСТОРІОГРАФІЇ

У підрозділі **1.1. Історія дослідження пам'яток трипільської культури в Середньому Подністров'ї періоду VI та питання відносної хронології** розглянуто питання історії досліджень та історіографію вивчення пам'яток культури Трипільля території Середнього Подністров'я, а саме: розвідок та розкопок, розробки схем відносної хронології культури та місце виявлених пам'яток регіону у періодизації. Інформацію охарактеризовано в межах виділених трьох історіографічних періодів: перший період – кінець XIX ст. – початок 1940-х рр. XX ст., другий – кінець 1940-х рр. – кінець 1980-х рр. XX ст., третій – дослідження з початку 90-х рр. і по сьогодні.

У підрозділі **1.2. Історіографія та історія дослідження крем'яного інвентарю трипільської культури** в межах трьох періодів: перший (до початку 1950-их рр.), другий (початок 1950-их – 1980-ті рр.) та третій (від 1980-их рр. до сучасності) розглянуто питання історії вивчення кременевих комплексів трипільської культури. Проблеми кременеобробки в трипільській культурі розглядалися в роботах М.Я. Рудинського, С.М. Бібікова, К.К. Черниш, В.Г. Збеневича, Г.Ф. Коробкова, Т.Г. Мовша, Н.М. Скакун, А.В. Енговатової, М. Пелецишина, В.М. Коноплі, Є.В. Пічкура, П.С. Шидловського, С. Коваленко та ін. Дослідники намагались вирішити питання техніко-типологічних особливостей, генези ранньо-, середньо- і пізньотрипільських традицій та ролі кременеобробки в господарстві давнього суспільства. Відповідно до цього, визначені три перспективних напрямки у вивченні кременеобробки періоду VI.

Підрозділ **1.3. Методика дослідження** присвячено характеристиці та аналізу методичних підходів, застосованих нами під час роботи із крем'яними колекціями. Автором було використано технологічний та типологічний аналіз крем'яного матеріалу. Етапи дослідження було розбито на шість послідовних технологічних стадій кременеобробки – сировина, первинна обробка, оформлення знарядь, їх використання та переоформлення, викид. В основу типологічної класифікації крем'яних виробів лягли розробки Г.Ф. Коробкової, В.Я. Сорокіна, Д.Я. Телегіна, Д.Л. Гаскевича, Т.А. Попової, П.С. Шидловського, Є.В. Пічура та ін.

РОЗДІЛ 2

КРЕМ'ЯНА ІНДУСТРІЯ ПОСЕЛЕННЯ ОЖЕВЕ-ОСТРІВ

У підрозділі **2.1. Загальна характеристика поселення та комплексу крем'яних артефактів** подано відомості про історію дослідження поселення Ожеве-Острів, його структуру, планування та загальні відомості з приводу кількості артефактів. На поселенні виявлені шість наземних споруд, «рівчачки» та заглиблені об'єкти (ями). Кожен з об'єктів розглядається окремо.

У підрозділі **2.2. Розповсюдження артефактів на площі поселення** подано інформацію щодо знаходження різних категорій інвентарю (планіграфія) як на площі поселення так і в середині кожного об'єкту окремо. Виокремлені «рухомі елементи інтер'єрів» в середині жител, що представлені як робочими місцями з виробництва так і місцями утилізації знарядь. У способі використання внутрішнього простору виділені: 1) житла, де робоче місце знаходилось біля входу: поруч із піччю (житла №1, 7); 2) робоче місце знаходилось навпроти печі (житла №5, 6); 3) «хаотичне» розташування робочих місць в середині житла №3.

У підрозділі **2.3. Техніко-типологічна характеристика артефактів із житлових об'єктів** розглядаються сировинні ресурси, якими послуговувались давні мешканці поселення та техніко-типологічні особливості крем'яних комплексів із житлових об'єктів. Виділено три групи сировини, що представлена в колекції артефактів поселення Ожеве-Острів. Найбільша кількість виробів була виготовлена із кременю верхньосеноманського ярусу (70,1 %), в меншій кількості, через значну крихкість, використовувався кремень нижньосеноманського ярусу (26,1 %). Виходи обох груп кременю відомі у безпосередній близькості від поселення. 3,8% виробів з поселення виготовлені з кременю туронського геологічного ярусу (виходи останнього біля поселення поки що невідомі). Поклади такого кременю знаходяться на лівому березі Дністра. Ставиться питання про експортування виробів, виготовлених з цієї сировини, на поселення.

У підпункті **2.3.1. Крем'яні артефакти із житла № 1** подана техніко-типологічна характеристика комплексу знахідок із житла. Встановлено, що у техніці сколювання використовувався прямий удар (як основна техніка) та посередник. Основною платівчастою заготовкою була макропластина.

У підпункті **2.3.2. Крем'яні артефакти із житла № 3** розглянуті артефакти виявлені у житлі. Встановлені типологічні особливості знахідок та

дано технологічну характеристику комплексу. У техніці сколювання виділяється використання прямого удару, посередника (як основної техніки) та відтиску для продукування платівок. Дається характеристика біфасіальної техніки у продукуванні вістер до дистанційної зброї. Основною платівчастою заготовкою була макропластина.

У підпункті 2.3.3. *Крем'яні артефакти із житла № 4* подано типологічний опис знахідок та технологічні особливості виробництва. Встановлено, що удар через посередник – це була домінуюча техніка при отриманні заготовок. Орієнтувалось платівчасте розщеплення на отримання макропластин.

У підпункті 2.3.4. *Крем'яні артефакти із житла № 5* на основі типологічних та технологічних особливостей зроблені висновки щодо використання посередника, як основної техніки розщеплення. Домінуючою заготовкою для знарядь на платівка слугувала макропластина.

У підпункті 2.3.5. *Крем'яні артефакти із житла № 6* встановлено, що як і у інших житлах, виробництво платівчастих напівфабрикатів проходило, переважно, із застосуванням техніки удару через посередник. Основною платівчастою заготовкою була макропластина.

У підпункті 2.3.6. *Крем'яні артефакти із житла № 7* розглянуто артефакти під кутом типологічних та технологічних особливостей. У техніці сколювання також відзначається використання непрямого удару.

Підпункт 2.3.7. *Порівняльна характеристика комплексів крем'яних артефактів житлових об'єктів* присвячений порівнянню комплексів знахідок з житлових об'єктів. Відмічена подібність комплексів у первинній обробці та вторинній. Відмічається високий відсоток нуклеусів для продукування відщепів. Призматичне розщеплення орієнтоване на отримання, в більшій мірі, макропластин. У вторинній обробці домінуючим є використання маргінального ретушування. У всіх житлах фіксуються біфасіальні, трикутної форми, вістря та заготовки до них.

У підрозділі 2.4. **Техніко-типологічна характеристика артефактів із рівчачків** подано характеристику виявлених артефактів з комплексів рівчачків. Значною відмінністю від житлових об'єктів є відсутність біфасіальних вістер.

У підрозділі 2.4. **Техніко-типологічна характеристика артефактів із міжжитлового простору** дано загальні відомості щодо знахідок на всій площі поселення, що були виявлені за межами жител та комплексів рівчачків. Як у первинній так і у вторинній обробці знаходимо подібність із матеріалами, що були отримані із житлових споруд.

Підрозділ 2.5. **Загальний огляд індустрії поселення Ожеве-Острів** присвячений порівнянню та виділенню особливостей кременеобробки, як типологічних так і технологічних. Комплекс артефактів характеризується значним відсотком відходів виробництва. У первинній обробці намічено дві лінії технологічної спрямованості: відщепову та платівчасту. Високий відсоток нуклеусів для продукування відщепів пояснюється потребою у відповідній заготовці не тільки для продукування звичайного знаряддевого набору, а й для виготовлення вістер металльної зброї у біфасіальній техніці. На основі аналізу

преформ та готових вістер виокремлено кілька способів продукування таких знарядь. У виробництві платівок відзначається використання, в основному, техніки непрямого удару (посередника). Розщеплення орієнтоване на отримання макропластин і в меншій кількості пластин. У вторинній обробці відмічається використання, в більшій мірі, маргінального, дрібного ретушування. Лише в третьому житті зустрінуто використання відтискової струменевої ретуші. В знаряддевому наборі чільне місце займають вкладні до землеробського інструментарію. Єдиної техніки у виготовленні останніх не прослідковується. Натомість відмічене використання кількох вкладнів без вторинної обробки. На основі подібності комплексів артефактів з поселення, запропоновано виокремлення індустрії Ожеве-Острів.

РОЗДІЛ 3

КРЕМЕНЕОБРОБКА ПЕРІОДУ ТРИПЛЛЯ VI У СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІСТРОВ'І (В КОНТЕКСТІ ІНДУСТРІЇ ОЖЕВЕ-ОСТРІВ)

У підрозділі 3.1. **Фізико-географічні умови розташування пам'яток Триплля VI в Середньому Подністров'ї та їхні сировинні ресурси** подано характеристику Середнього Дністра де були виявлені пам'ятки періоду VI. Дається характеристика розташування поселень цього часу відносно топографічних особливостей регіону. Встановлено, що майже всі пам'ятки були розташовані на високих мисах, що є цілком звичним явищем для цього часу. Розглядаються сировинні ресурси, що були доступними для мешканців різних поселень.

У підрозділі 3.2. **Техніко-типологічна характеристика комплексів крем'яних артефактів початку періоду Триплля VI (VI-1)** дається техніко-типологічні особливості кременеобробки поселень Озаринці, Городниця-Городище, Патринці та Нижній Олчедаєв.

Підпункт 3.2.1. *Крем'яні артефакти з поселення Озаринці ур. Попів* город присвячений аналізу знахідок з поселення. Комплекс знахідок відзначається низьким відсотком знарядь на відщепках. Відмічається менший відсоток маргінального ретушування та більший відсоток паралельного.

У підпункті 3.2.2. *Крем'яні артефакти з поселення Городниця-Городище* подано характеристику артефактів з поселення. Прослідковуються близькі риси у кременеобробці до Озаринецьких матеріалів. Подібність проявилась у кількісно-відсотковому співвідношенні артефактів, первинній обробці, відборі в більшій мірі платівчастої заготовки, як основної для продукування знарядь, схожій технологічній направленості, техніці сколювання та вторинній обробці.

У підпункті 3.2.3. *Крем'яні артефакти з поселень Патринці та Нижній Олчедаєв* подано характеристику невеликих за обсягом колекцій артефактів. На основі технологічного аналізу відмічається використанням техніки зняття платівок шляхом удару через посередник.

У підрозділі 3.3. **Техніко-типологічна характеристика комплексів крем'яних артефактів початку періоду Триплля VI (VI-2)** подано

характеристику комплексів артефактів з поселень Василівка, Кадіївці та Гринчуки.

У підпункті 3.3.1. *Крем'яні артефакти з поселення Василівка* на основі аналізу знахідок встановлено, що у первинній обробці, комплекс артефактів з Василівки є подібним до поселень, що розглядались в попередніх підрозділах. У василівському комплексі артефактів прослідковуються риси, що були спільними для поселень періоду VI, та відзначається близькість комплексу виробів із вторинною обробкою до комплексу поселення Ожеве-Острів.

У підпункті 3.3.2. *Крем'яні артефакти з поселень Кадіївці ур. Бавки та Гринчуки* розглядаються артефакти з малочисельних колекцій. Прослідковується подібність із матеріалами поселення Ожеве-Острів як у відношенні техніки сколювання так і у знаряддевому наборі.

У підрозділі **3.4. Техніко-типологічна характеристика комплексів крем'яних артефактів поселень періоду VI** на основі результатів отриманих в ході опрацювання колекцій матеріалів з вище наведених поселень, визначаються характерні риси кременеобробки цього періоду. Результати вивчення крем'яних артефактів з інших поселень Середнього Подністров'я та суміжних територій, що були отримані дослідниками в попередні роки, дають можливість доповнити та порівняти комплекси між собою.

У підпункті 3.4.1. *Загальна характеристика кременеобробки трипільським населенням етапу VI Середнього Подністров'я* подані загальні особливості кременеобробки етапу Трипілья VI-Кукутені А, які ми приймаємо як ознаки, що знаменують початок періоду. Серед таких:

I. Розвиток платівчастої технології: 1) в первинній обробці використання техніки непрямого удару у продукуванні платівок; 2) розщеплення направлене на отримання досить масивних платівчастих заготовок – переважно макропластин; 3) збільшується відсоток знарядь на платівчастій заготовці, а в деяких категоріях інвентарю (як от скребки) платівка є основним напівфабрикатом; 4) серед ретушованих платівок виокремлюються на основі заповітрованих країв вкладні до жнивного інструментарію.

II. Використання біфасіальної техніки обробки на стадії (етапі) формування заготовок, ретушування і переоформлення. Переважно, в якості заготовок для знарядь праці майстри використовували відщепи. Це позначилось на значному відсотку нуклеусів для продукування відщепів; 2) розвиток біфасіальної техніки, що була направлена на отримання трикутних вістер до металльної зброї. Останні виготовлялись на відщепках.

III. Використання в переважній більшості маргінального, дрібного ретушування, і рідше паралельного ретушування у вторинній обробці (із різним відсотковим співвідношенням у комплексах пам'яток).

У підпункті 3.4.2. *Кременеобробка періоду Трипілья VI на територіях суміжних до Середнього Подністров'я* охарактеризовано особливості кременеобробки синхронних поселень, що були досліджені у Нижньому Подністров'ї, Північній Молдові, в середній течії Пруту та у Побужжі. Встановлено, що технологічна орієнтація та техніка первинного розщеплення на всіх поселеннях була ідентичною. Натомість у вторинній обробці помітна

кількісна різниця у використанні маргінального та паралельного ретушування. Домінування першого, на нашу думку, було притаманним для східнотрипільських, другого – західнотрипільських колективів. Такі висновки, частково співпадають із думкою Д.В. Кіосака про два варіанти індустрій періоду VI.

РОЗДІЛ 4 ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ КРЕМЕНЕОБРОБКИ ПЕРІОДУ ТРИПЛЛЯ VI

Підрозділ 4.1. Генеза кременевої індустрії Трипільля VI в Середньому Подністров'ї присвячений пошуку витоків середньотрипільських традицій у кременеобробці. Виділені кілька особливостей кременеобробки періоду Трипільля А - Прекукутені території Середнього Подністров'я, що характеризують цей період як мікролітичний. Серед таких: 1) для отримання платівчастих заготовок використовувались частіше олівцеподібні, торцеві і конічні одноплощадкові нуклеуси; 2) техніка сколу відзначається використанням ручного відтиску (рідше посередника) для зняття правильних платівок; 3) виробництво спрямоване на отримання пластинок і пластин; 4) для оснащення метальної зброї використовувались мікроліти (ромбоподібні, рідше трапеції), виготовлені у мікрорізцевій техніці; 5) вкладні до землеробського інструментарію використовувались без вторинної обробки. Ці особливості відсутні на наступному етапі розвитку трипільсько-кукутенської індустрії періоду Трипільля VI-Кукутені. Пам'ятки, в яких би знаходили відображення обидві індустрії (і мікролітична, і біфасіальна) у Подністров'ї, поки невідомі. Натомість, на ранніх пам'ятках були присутні «імпортні» речі з Балкано-Дунайського регіону. Поштовх до самостійних, плавних змін прослідковуються на території Румунії (Тиргу Фрумус – поселення, на якому присутня серія і мікролітів і біфасів).

У підрозділі **4.2. Зміна технологічної направленості у кременеобробці на межі раннього та середнього Трипільля** розглядається питання економічної потреби у виготовленні широких платівок. Зпропонована думка про те, що зміна у технологічній направленості виробництва платівок раннього та середнього Трипільля, стало наслідком зміни всієї системи господарства – розвиток землеробства, занепад мисливства та інтенсифікація (зростання ролі) скотарства. Всі ці процеси були взаємопов'язаними.

У підрозділі **4.3. Розвиток кременеобробки в наступний період Трипільля VI-VII** розглядається питання наслідування традицій кременеобробки на етапі Трипільля VI-VII – Кукутені АВ. Середнє та Верхнє Подністров'я в цей час стає зоною розселення людності солонченської та заліщицької локальних груп. Встановлено, що при подальшому розвитку кременеобробки на території Середнього Подністров'я перелічені вище

особливості індустрії періоду VI не тільки збереглись, а й стали більш яскраво вираженими.

У підрозділі 4.4. «Поселення-майстерня» чи майстерня на території поселення? запропоновано виокремлювати спеціалізацію не з кременеобробки, а з видобутку сировини. На нашу думку, цей процес розпочався в кінці Трипілля А та на початку В/І.

ВИСНОВКИ

Головним результатом дисертаційного дослідження є систематизація та введення до наукового обігу комплексу знахідок з поселення Ожеве-Острів.

В результаті дослідження вдалось встановити основні техніко-типологічні особливості поселення Ожеве-Острів та охарактеризувати кременеобробку періоду Трипілля VI. На основі цього вдалось прослідкувати витoki індустрії та її подальший розвиток.

Крем'яна індустрія поселення Ожеве-Острів базувалась на місцевих виходах кременю. На поселенні проходив повний цикл кременеобробки від первинного розщеплення до виготовлення знарядь та їх переоформлення. На основі результатів поквдратного аналізу виявлених артефактів визначено, що виробництво проходило безпосередньо всередині споруд у спеціально відведених для цього місцях. У способі використання корисної площі жител в контексті кременеобробки, прослідковуються три варіанти заповнення внутрішнього простору робочими місцями.

Відщепові заготовки отримувались з одноплощадкових нуклеусів, двоплощадкових (зустрічаються виключно ортогональні), дископодібних біфасіальних із радіальним розщепленням та багатоплощадкових. Відзначається значний відсоток нуклеусів, мета яких було продукування відщепів – 51,6 % від пренуклеусів, нуклеусів та їх уламків. Заготовками для переважної більшості знарядь слугував відщеп. Основною метою відщепового розщеплення були біфасіальні вістря.

В залежності від функціонального призначення майбутнього виробу (вістря списа, дротика чи стріли) обиралась відповідних пропорцій заготовка, що впливало на варіант виробництва. Для першої варіація біфасіального розщеплення є характерним значні сировинні витрати для виробництва списів. Другий варіант, де напівфабрикатами слугували відносно тонкі та невеликі відщепи, був характерним для виробництва вістер дротиків та списів.

Платівчасті заготовки отримувались переважно з одноплощадкових нуклеусів із круговим зняттям. Основною технікою сколювання був удар через посередник і як виключення використовували відтискні техніки. Максимальний відбір заготовок для продукування знарядь припадає на макропластини.

Платівки були необхідною складовою сільськогосподарського інструментарію. Використовувались в якості вкладнів. Типологічно останні не виокремлюються з поміж інших артефактів. Ідентифікуються такі знаряддя на основі фіксації заполірованих країв на макрорівні. За виключенням двох екземплярів, всі інші вироби ретушувались. Одноманітність у типах ретушування вкладнів відсутня.

При порівнянні індустрії поселення Ожеве-Острів з матеріалами, що були здобуті на інших поселеннях цього ж регіону нами виділені основні риси кременеобробки (незалежно від хронологічної позиції пам'яток), що на наш погляд характеризують період в цілому. Серед таких: 1) використання техніки непрямого удару у продукуванні платівок; 2) розщеплення направлене на отримання переважно макропластин; 3) значний відсоток знарядь на платівчастій заготовці, а в деяких категоріях інвентарю (як от скребки) платівка є основним напівфабрикатом; 4) вкладні до жнивного інструментарію додатково оброблялись ретушуванням; 5) комплекси характеризуються значним відсотком нуклеусів для продукування відщепів; 6) розвиток біфасіальної техніки, що була направлена на отримання трикутних вістер до металльної зброї, виготовлених на відщепах; переважно латеральне ретушування, але й фіксується використання паралельного ретушування у вторинній обробці (із різним відсотковим співвідношенням у комплексах пам'яток).

Якщо техніка первинного розщеплення на всіх поселеннях була майже ідентична, то у техніці вторинного розщеплення відмічається кількісна різниця між видами ретуші, а відповідно і способі її нанесення – група пам'яток де паралельне ретушування займає низький відсоток (домінуючим є латеральне ретушування) або навпаки, активно використовувалось у виробництві необхідних знарядь. Відсутність паралельного ретушування може бути характерним східнотрипільським елементом у кременеобробці. Наявність же паралельного ретушування серед матеріалів поселень центрального (Жора де Сус), та північно-молдавського варіантів (Кукошешти Век) крупної загострюючої (в т.ч. паралельної) ретуші на противагу 13 % крайової) наводить на думку про те, що це характерна ознака, яка притаманна для індустрій західнотрипільських колективів.

На основі аналізу матеріалів з ранньотрипільських комплексів, було встановлено, що індустрії характеризуються наступними особливостями: 1) переважання олівцеподібних, торцевих і конічних одноплощадкових нуклеусів для отримання платівчастих сколів; 2) використання ручного відтиску для зняття правильних платівок; 3) виробництво направлене на отримання пластинок і пластин; 4) для оснащення металльної зброї використовувались переважно ромбоподібні мікроліти; 5) вкладні до землеробського інструментарію частіше використовувались без вторинної обробки, в рідкісних випадках присутня латеральна нерегулярна ретуш; 6) для основної маси виробів із вторинною обробкою підбиралась відщепові напівфабрикати; 7) переважно латеральне ретушування.

Ці особливості відсутні на наступному етапі розвитку трипільсько-кукутенської індустрії періоду Трипілля VI-Кукутені А. Поштовх до самостійних, плавних змін прослідковується на території Румунії. Темп розвитку технології був настільки швидким, що механізм зміщення однієї техніки іншою виявився непомітним на пам'ятках, які поширені на території Середнього Подністров'я. Цілком можливо, що в трипільсько-кукутенське середовище включилося інше населення, що і призвело до такого результату.

Також, висунуте припущення, що продукування макропластин було результатом не тільки розвитку землеробства, а й внаслідок інтенсифікації скотарства.

При подальшому розвитку кременеобробки (в період VI-VII) на території Середнього Дністра ті особливості, які були відмічені в другому та третьому розділах дисертаційного дослідження, збереглися і стали більш яскраво вираженими. Стає більш помітною різниця між пам'ятками Побужжя з одного боку та Північної Молдови і Попруття з іншого. У питанні спеціалізації кременеобробки, ми прийшли до наступних висновків: в момент переходу до «макролітичної» техніки, гостро стало питання про сировину, адже виробництво широких платівок, вимагало чималих сировинних витрат. Це призвело до активної розробки покладів кременю. Останнє вимагали чималих зусиль, часу та навичок. Виокремлюється невелика група людей на поселеннях, яка працювала в цьому напрямку. Цей процес розпочався на фінальній стадії Трипілля А та на початку В/І. На певному етапі, така група могла займатись експортом як сировини так і готових виробів, проте скоріше це було на локальному рівні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ПРАЦЬ

Статті в наукових вахових виданнях України та іноземних держав

1. Радомський І.С. Кам'яний інвентар з поселення трипільської культури Солончени II / І.С. Радомський // Магістеріум. Археологічні студії. – Вип.67. – Київ., 2017. – С. 19-24.

2. Радомський І.С. «Майстерні» з обробки кременю та спеціалізація виробництва в трипільській культурі етапу VI / І.С. Радомський // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 56. – Київ., 2018. – С. 5-9.

3. Радомський І.С. Крем'яні матеріали пам'яток трипільської культури періоду В/І на Дністрі / І.С. Радомський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 3(134). – 2017. – С. 67-71.

4. Радомский И.С. Генезис кремневой индустрии Триполья В/І в Среднем Поднестровье / И.С. Радомский // Revista Arheologica, serie noua. – vol.XIII.nr.1-2. – Chisinau. – 2017. – С. 22-40.

5. Радомський І.С., Желага Д.В. Трипільська спадщина Середнього Дністра: загроза руйнації та рятувальна діяльність / І.С. Радомський, Д.В. Желага // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 4(131). – 2016 – С. 14-16.

Статті в інших наукових виданнях та матеріалах конференцій

6. Радомський І.С. Відмінності у виготовленні наконечників стріл в комплексах раннього та розвиненого етапів Трипілля / І.С. Радомський // Дні науки історичного факультету: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції молодих учених. – Вип. VI: у 8-ми част. – Ч.7. – К., 2013. – С. 32-34.

7. Радомський І.С. До питання про вплив культури лінійно-стрічкової кераміки та розвиток Трипільської культури / І.С. Радомський // Шевченківська весна – 2014: історія: матеріали XII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. – К.,Логос. – 2014 – С. 592-596.

8. Радомський І.С. Кам'яна індустрія культури Кріш та її місце серед культур неоліту-енеоліту / І.С. Радомський // Дні науки історичного факультету, присвячені 180-річчю заснування Київського університету: Матеріали VII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. – К.,Логос. У 2 т. – Т.1. – 2014. – С. 436-440.

9. Слесарев Е.С., Шидловский П.С., Радомский И.С. Новые исследования Бернашевского поселения. Анализ производственного инвентаря подъемного материала / Е.С. Слесарев, П.С. Шидловский, И.С. Радомский // Верхнедонской археологический сборник. – Вып.6. – Липецк. – 2014. – С. 209-217.

10. Черновол Д.К. Радомський І.С. Крем'яні вістря з трипільського поселення Ожеве-Острів / Д.К. Черновол, І.С. Радомський // Культурний комплекс Кукутень-Трипілля та його сусіди. Збірка наукових праць пам'яті Володимира Круца – Львів,Астролябія. – 2015. – С. 367-383

11. Радомський І.С. Кам'яний інвентар з поселення Ожеве-Острів за матеріалами досліджень 2013 р. / І.С. Радомський // Кам'яна доба України. До 90-річчя Ю.Г. Колосова. – Вип.16. – К.,Вид-ць Олег Філюк. – 2015. – С. 225-237

12. Черновол Д.К., Корвін-Піотровський А.О., Радомський І.С. Розкопки ранньотрипільського поселення Бернашівка у 2013-2014 рр. / Д.К. Черновол, А.О. Корвін-Піотровський, І.С. Радомський // Археологічні дослідження в Україні 2014. – Київ. – 2015. – С. 21-22

13. Радомський І.С. Якубенко О.О., Кам'яний інвентар поселення Озаринці / І.С. Радомський О.О. Якубенко // Археологія. – №1. – 2016. – С. 97-104.

14. Радомський І.С. До питання про технологію розщеплення кременю у трипільській культурі / І.С. Радомський // Археологія та Фортифікація. Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, присвячена 150-й річниці від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського. – Кам'янець-Подільський. – 2016. – С. 47-51

15. Радомський І.С. Планіграфічний аналіз кам'яного інвентарю трипільського поселення Ожеве-острів / І.С. Радомський // Людина та ландшафт. Географічний підхід в первісній археології. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. – Київ. – 2016. – С. 69.

16. Радомський І.С. Технологія розщеплення кременю в ранньому Трипіллі за матеріалами поселень Окопи та Кормань на Дністрі / І.С. Радомський // Шевченківська весна: Історія. Матеріали XIV міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – Київ. – 2016. – С. 340-344

17. Shydlovskiy P. Radomskiy I. Early Agricultural Communities of Southwest Ukraine / P. Shydlovskiy, I. Radomskiy // Prehistoric Wetlands and Lakes: bringing

forward dendrochronology in archaeology. – Scientific Meeting. 11-17.05.2016. – Skopje and Ohrid. – 2016 С. 41-42

18. Радомський І.С. Широкі пластини трипільсько-кукутенської спільності / І.С. Радомський // Дні науки історичного факультету 2017 (до 200-річчя від дня народження М.І. Костомарова. – Матеріали X міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – Київ. – 2017.- С. 27-30

19. Shydlovskiy P. Radomsiy I. Zhelaga D. Lithic Assemblages of Early Agricultural Communities in Western Ukraine / P. Shydlovskiy, I. Radomsiy, D. Zhelaga // Археологія річок та озері первісні спільноти Європи. Міжнародна наукова конференція НЕЕНАВА 15-18 вересня 2017. – Київ-Канів. – 2017. - 58-59

20. Радомський І.С. Аналіз просторового розповсюдження кам'яних артефактів на поселенні трипільської культури Ожеве-острів / І.С. Радомський // Vita Antiqua. – №9. – Київ. – 2017. – С. 194-205.

АНОТАЦІЇ

Радомський І.С. Крем'яна індустрія трипільського населення етапу VI Середнього Подністров'я (за матеріалами поселення Ожеве-Острів). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.04 — археологія. Інститут археології НАН України. — Київ, 2019.

Дисертаційне дослідження присвячене аналізу крем'яних матеріалів трипільського населення етапу VI в Середньому Подністров'ї. Дослідження спирається на аналізі артефактів з поселення Ожеве-Острів. В результаті дослідження вдалось встановити основні техніко-типологічні особливості поселення Ожеве-Острів На основі результатів поквдратного аналізу виявлених артефактів визначено, що виробництво проходило безпосередньо всередині споруд у спеціально відведених для цього місцях. При порівнянні індустрії поселення Ожеве-Острів з матеріалами, що були здобуті на інших поселеннях цього ж регіону нами виділені основні риси кременеобробки (незалежно від хронологічної позиції пам'яток), що на наш погляд характеризують період вцілому. Прослідковано витоки індустрії та її подальший розвиток. Розглядаються причини змін у крем'яному виробництві. Зміни пов'язуються із розвитком як землеробства, так і скотарства. Розглядається питання існування поселень, що б спеціалізувались на кременеобробці.

Ключові слова: Середнє Подністров'я, Трипілья VI, крем'яна індустрія, технологія, економіка.

Радомский И.С. Кремневая индустрия трипольского населения этапа VI Среднего Поднепровья (по материалам поселения Ожево-Остров). — Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук (доктора философии) по специальности 07.00.04 — археология. Институт археологии НАН Украины. — Киев, 2019.

Диссертационное исследование посвящено анализу кремневых материалов трипольского населения этапа VI в Среднем Поднестровье. Исследование опирается на анализ артефактов с поселения Ожево-Остров. Кремневая индустрия поселения Ожево-Остров базировалась на местных выходах кремня. На поселении проходил полный цикл кремнеобработки от первичного расщепления к изготовлению орудий и их переоформлению. На основе результатов поквадратного анализа артефактов определено, что производство проходило непосредственно внутри сооружений в специально отведенных для этого местах. В способе использования полезной площади жилищ, в контексте кремнеобработки, прослеживаются три варианта заполнения внутреннего пространства рабочими местами. Нуклеусы представлены призматическими экземплярами для получения пластинчатых заготовок и нуклеусами для отщепов. Определено, что отщеповые заготовки были необходимыми для производства наконечников метательного оружия, пластины – для сельскохозяйственного инвентаря. В зависимости от функционального назначения будущего изделия (острие копья, дротика или стрелы) избиралась соответствующая пропорция заготовки, что влияло на вариант производства. Для первой вариации бифасиального расщепления характерно значительные сырьевые затраты (острия копий). Второй вариант, где полуфабрикатами служили относительно тонкие и небольшие отщепы, был характерным для производства острий дротиков и стрел. Пластины были необходимой составляющей сельскохозяйственного инвентаря. Использовались в качестве вкладышей. Типологически последние не выделяются среди других артефактов. Идентифицируются такие орудия на основе фиксации заполированных краев на макроуровне. За исключением двух экземпляров, все остальные изделия ретушировались. Однообразие в типах ретуширования вкладышей отсутствует.

При сравнении индустрии поселения Ожево-Остров с материалами, которые были получены на других поселениях этого же региона нами выделены основные черты кремнеобработки (независимо от хронологической позиции памятников), что на наш взгляд характеризует период в целом. Среди них: 1) использование техники удара через посредник для получения пластин; 2) расщепление направлено на получение преимущественно макропластин; 3) значительный процент орудий на пластинчатой заготовке, а в некоторых категориях инвентаря (скребки) пластинка является основным полуфабрикатом; 4) вкладышевый инструментарий дополнительно обрабатывались ретушированием; 5) комплексы характеризуются значительным процентом нуклеусов для выработки отщепов; 6) развитие бифасиальной техники, которая была направлена на получение треугольных острий к метательного оружия, изготовленных на отщепах; преимущественно маргинальное ретуширование, но и фиксируется использования параллельного ретуширования во вторичной обработке (с различным процентным соотношением в комплексах памятников).

На основе анализа материалов с раннетрипольских комплексов, было установлено, что индустрия раннего периода культуры характеризуются следующими особенностями: 1) преобладание карандашевидных, торцевых и конических одноплощадочных нуклеусов для получения пластин; 2) использование ручного отжима для снятия правильных пропорций сколов; 3) производство направлено на получение пластинок и пластин 4) для оснащения метательного оружия использовались преимущественно ромбовидные микролиты; 5) вкладыш к земледельческому инструментарию чаще использовались без вторичной обработки, в редких случаях присутствует маргинальная нерегулярная ретушь; 6) для основной массы изделий с вторичной обработкой подбирались отщеповые полуфабрикаты; 7) преимущественно маргинальное ретуширование.

Эти особенности отсутствуют на следующем этапе Триполья VI-Кукутени А. Толчок к самостоятельным, плавным изменениям прослеживается на территории Румынии. Темп развития технологии был настолько быстрым, что механизм смещения одной техники другой оказался незаметным на памятниках, которые распространены на территории Среднего Поднестровья. Вполне возможно, что в трипольско-кукутенскую среду включилось иное население, что и привело к такому результату. Также, выдвинуто предположение, что производство макропластин было результатом не только развития земледелия, но и результатом интенсификации скотоводства, в то же время отмечается в значительной степени снижение роли охоты.

При дальнейшем развитии кремнеобработки (в период VI-VII) становится более заметной разница между памятниками Побужье с одной стороны, Северной Молдовы и Прута с другой. В вопросе специализации кремнеобработки, мы пришли к следующим выводам: в момент перехода к «макролитической» технике, остро стал вопрос о сырье, ведь производство широких пластин, требовало немалых сырьевых затрат. Это привело к активной разработке залежей кремня. Мы считаем, что специализация производства началась с добычи сырья. Этот процесс начался в конце Триполье А - начале VI.

Radomskiy I.S. Flint industry of the Trypillian population of the stage BI of the Middle Dniester (based on the settlements of Ozheve-Ostriv). — Manuscript.

The Ph.D. thesis in History, speciality 07.00.04 — archaeology. — Institute of Archaeology of NASU. — Kyiv, 2019.

The paper is devoted to the analysis of the flint materials of the Trypillian population of the stage BI in the Middle Dniester river. The research is based on the analysis of artifacts from the settlement of Ozhev-Ostriv. As a result of the study, it was possible to establish the main technical and typological features of the settlement. On the basis of the results of the square analysis of the discovered artifacts, it was determined that production took place directly within the buildings in specially designated places. When comparing the settlements of Ozhev-Ostriv with the materials obtained in other settlements of the same region, we have identified the main features of the turning processing (regardless of the chronological position of

the monuments), which in our opinion characterize the period as a whole. The traces of the industry's origins and its further development. The causes of changes in the silicon production are considered. Changes are associated with the development of both agriculture and cattle breeding. The issue of the existence of settlements specializing in flint processing is considered.

Key words: Middle Dnister river, Trypillya BI, flint industry, technology, economics.